

Dr. sc. Hikmet KARČIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka

E-mail: karcic@iitb.ba; karcichikmet@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1991/1992" (093)

32:329: 341.322.5:343.14(497.6)"1991/1992"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.8.350>

PERCEPCIJA STVARANJE 'MUSLIMANSKE DRŽAVE' U PRESRETNUTIM TELEFONSKIM RAZGOVORIMA IZMEĐU SRPSKE POLITIČKE ELITE 1991-1992.¹

Apstrakt: Tokom 1991. godine, službe bezbjednosti Bosne i Hercegovine počele su da nadziru telefonske razgovore visokopozicioniranih dužnosnika Srpske demokratske stranke (SDS). Ovi snimljeni razgovori otkrivaju nam dio istine u pripreme za rat i genocid koji je uslijedio. Presretnuti razgovori pokazuju i veze koju su srpskih dužnosnici u Bosne i Hercegovine imali sa Beogradom odnosno sa Slobodanom Miloševićem i drugim dužnosnicima jugoslovenskog vrha. Ovi razgovori su bili snimljeni sve do početka agresije odnosno do napuštanja teritorije Republike Bosne i Hercegovine u martu i aprilu 1992. godine, od strane lica čiji su telefoni bili prisluškivani. U ovom radu tretirati će se razgovori koji su bili snimljeni u periodu od maja 1991. godine do marta 1992. godine. Jedna od najčešćih tema ovih razgovorabilo je pitanje Islama odnosno tematiziranje termina poput „islamska republika“, „islamska deklaracija“, „islamski način života“, „islamski fundamentalizam“ itd. Rad pokazuje kako je srpska politička elita upotrebljavala ovu terminologu kako bi unijela strah u javno mnijenje ali i u određenoj mjeri su i vjerovali da će povećani natalitet dovesti do uspostave većinske muslimanske države. Za potrebe pisanja ovog rada, urađeno je istraživanje primarnih izvora, odnosno transkripata presretnutih razgovora. Transkripti upotrebljeni su kao dokazni materijal Tužilaštva Haškog tribunala tokom suđenja visokim srpskim dužnosnicima. Pored istraživanja, sortiranja i analize transkripata, ovaj rad će identifikovati i najistaknutije učesnike razgovora srpskog liderstva pri tome. Također, s obzirom na spomenutu specifičnost telefonskih razgovora kroz njihovu privatnu prirodu, moguće je secirati važne teme u razgovorima, koje često nisu vojne i političke, a doprinijet će iznalaženju dodatnih odgovora. Time su ovi razgovori još važniji

¹ Ovaj rad rezultat je zajedničkog naučno-istraživačkog projekta Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari i Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu pod naslovom *Presretnuti razgovori-pripreme za rat* koju je podržalo Ministarstvu za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo.

jer pokazuju jednu intimniju stranu stratega genocida. Učesnici poput visoko rangiranih funkcionera Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Biljane Plavšića, Nikole Koljevića, Momčila Krajišnika, Dobrice Čosića i drugih, pokazuje šta su i kako razmišljali oni u 'vrhu' u svojim privatnim telefonskim razgovorima tih dana 1991. i 1992. godine. S druge strane, kroz razgovore se vidi koliko je rukovodstvo SDS-a upravljalo stanjem na terenu. U razgovorima se pojavljuju nižerangirane ličnosti koje su obavljale razne političke i društvene poslove poput Todora Dutina, direktora SRNA-e, Rajka Dukića, predsjednik Izvršnog odbora SDS-a i lokalni moćnik u Milićima; Vojo Kuprešanin, član Glavnog odbora SDS-a i ključni čovjek u Krajini; Vitomir Žepinić, zamjenik ministra unutrašnjih poslova BiH; Radoslav Brđanin, na čelu Autonomne regije Krajina, Zvonko Bajagić, istaknuti član SDS-a u Vlasenici, Gojko Đogo, književnik i esejista, blizak prijatelj Karadžića, Momčilo Momo Mandić, zamjenik ministra unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine i poslije ratni ministar pravde takozvane „Republike Srpske“; Trifko Komad, šef Kabineta Radovana Karadžića i član Glavnog odbora SDS-a te mnogi drugi. Također ono što je važno spomenuti jeste i vidljiva 'radikalizacija' učesnika u razgovorima. Kako se zaoštravala politička situacija na terenu tako je govor mržnje i prijetnje postala češće i ozbiljnije. Ovaj rad ima za cilj dodatno približiti ovu važnu temu presretnutih razgovora i populizirati njenu veću upotrebu u naučno-istraživačkim radovima. Sa unaprijedjenjem tehnologije i komunikacionih sredstava, primarni izvori za istraživanja polahko se pomjeraju i dobivaju novi izgled. Tako i ovaj rad nastoji da analizom ovih presretnutih razgovora da djelić uvida u kompleksnost razumjevanja genocidne namjera rukovodstva bosanskih Srba.

Ključne riječi: Presretnuti razgovori, Srpska demokratska stranka, genocid, Bošnjaci, 1992.

PERCEPTION OF THE CREATION OF A 'MUSLIM STATE' IN INTERCEPTED TELEPHONE CONVERSATIONS BETWEEN THE SERBIAN POLITICAL ELITE 1991-1992.

Abstract: During 1991, the security services of Bosnia and Herzegovina began to monitor the telephone conversations of high-ranking officials of the Serbian Democratic Party (SDS). These recorded conversations reveal part of the truth to the preparations for the war and the genocide that followed. Intercepted conversations also show the connections that Serbian officials in Bosnia and Herzegovina had with Belgrade, that is, with Slobodan Milošević and other officials of the Yugoslav leadership. These conversations were recorded until the beginning of the aggression, that is, until they left the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina in March and April 1992, by persons whose phones were tapped. This paper will deal with conversations that were recorded

in the period from May 1991 to March 1992. One of the most common topics of these conversations was the issue of Islam, that is, the thematization of terms such as „Islamic Republic“, „Islamic Declaration“, „Islamic way of life“, „Islamic fundamentalism“, etc. The paper shows how the Serbian political elite used this terminology to instill fear in public opinion, but to a certain extent they also believed that an increased birth rate would lead to the establishment of a Muslim-majority state. For the purposes of writing this paper, research was done on primary sources, i.e. transcripts of intercepted conversations. The transcripts were used as evidence by the Prosecutor's Office of the Hague Tribunal during the trial of high-ranking Serbian officials. In addition to the research, sorting and analysis of the transcripts, this paper will also identify the most prominent participants in the conversation of the Serbian leadership. Also, given the aforementioned specificity of telephone conversations through their private nature, it is possible to dissect important topics in the conversations, which are often not military and political, and will contribute to finding additional answers. This makes these conversations even more important because they show a more intimate side of the genocidal strategist. Participants such as high-ranking officials Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Momčilo Krajišnik, Dobrica Čosić and others, shows what and how those at the top thought in their private telephone conversations in those days in 1991 and 1992. On the other hand, through the conversations, one can see how well the SDS leadership managed the situation on the ground. Low-ranking figures who performed various political and social tasks such as Todor Dutin, director of the SRNA, Rajko Dukić, president of the SDS Executive Committee and a local strongman in Milići appear in the conversations; Vojo Kuprešanin, member of the Main Board of SDS and a key man in Krajina; Vitomir Žepinić, Deputy Minister of Internal Affairs of Bosnia and Herzegovina; Radoslav Brđanin, head of the Autonomous Region of Krajina, Zvonko Bajagić, a prominent member of the SDS in Vlasenica, Gojko Đogo, writer and essayist, a close friend of Karadžić, Momčilo Momo Mandić, Deputy Minister of Internal Affairs of Bosnia and Herzegovina and later wartime Minister of Justice of the so-called „Republic Serbian“;; Trifko Komad, head of Radovan Karadžić's Cabinet and member of the SDS Main Board and many others. Also, what is important to mention is the visible 'radicalization' of the participants in the talks. As the political situation on the ground worsened, hate speech and threats became more frequent and serious. This paper aims to further approach this important topic of intercepted conversations and to popularize its greater use in scientific research works. With the advancement of technology and means of communication, the primary sources for research are slowly shifting and taking on a new look. Thus, this paper also tries to analyze these intercepted conversations to give some insight into the complexity of understanding the genocidal intentions of the Bosnian Serb leadership.

Key words: *Intercepted conversations, Serbian Democratic Party, genocide, Bosniaks, 1992.*

Uvod

Razvoj tehnike i tehnologije prodro je u sve sfere društveno-političkih interakcija u cijelom svijetu. Tome nisu izuzetak ni ratovi, agresije i različiti sukobi širom svijeta. Posebno kada je riječ o komunikacijskim kanalima, koji, konkretno, predstavljaju jedan od ključnih elemenata u funkcionisanju i različitim poduhvatima političkog i vojnog sistema. Posljednje decenije 20. stoljeća su bile iznimno značajne u razumijevanju i upotrebi komunikacijskih kanala, posebno telefonske komunikacije. Takvo što nam dokazuje njihova proširena upotreba, odnosno i primjetan značajniji pristup u presretanju telefonskih razgovora, s obzirom na kontekst društveno-političke i vojne situacije u vrijeme konflikta.

U odnosu na prirodu uobičajenog govora i ustaljene interakcije među političkim i vojnim figurama u takvom kontekstu, telefonski razgovori predstavljaju specifičan segment interakcije koji odražava povećanu ili apsolutnu formu neformalnog, odnosno intimnog razgovora između učesnika razgovora. Mogućnost presretanja takvih razgovora potvrdila je i manjkavosti takve komunikacije. S druge strane, presretnuti telefonski razgovori su poslužili u dokazivanju najtežih zločina – ratnih zločina i genocida. Podsjetimo, presretnuti telefonski razgovori su prvi put korišteni kao dokazni materijal pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju u dokazivanju ratnih zločina i genocida u Bosni i Hercegovini. Razgovore vodećih srpskih političkih i vojnih lidera ili ideologa presrela je Bosanska obavještajna služba. Osim u toku agresije, razgovori su prisluškivani i ranije, počevši od 1991. godine, što je, danas to svjedočimo, doprinijelo ogolijevanju zločinačkih, odnosno genocidnih namjera srpskih političkih i vojnih struktura.

Danas, kada se društvo u Bosni i Hercegovini suočava s negiranjem počinjenog genocida u njegovoj zemlji, ali i slavljenjem presuđenih ratnih zločinaca, nameće se primarni cilj suočavanja s onim što nazivamo posljednjim fazama genocida. Stoga, shodno tematici našeg rada, i pored toga što su transkripti presretnutih razgovora već korišteni na suđenjima ratnim zločincima u Hagu, evidentna je potreba za njihovim dodatnim istraživanjem i analiziranjem, jer, još uvijek, mnogi odgovori nisu dati, posebno kada je riječ o širem dijelu javnosti i njihovom upoznavanju sa stvarnim namjerama lidera Srba u Srbiji i Bosni i Hercegovini prije i tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Do sada, iz presretnutih razgovora moglo se zaključiti da njihove namjere počivaju na temelju vjekovne etničke mržnje, odnosno upotrebe nacionalizma u svrhu osiguravanja velike političke moći ili, konkretnije, ostvarenja velikosrpske ideologije. Stoga, fokusirajući se na specifične elemente razgovora, i tretirajući njihove transkripte kao primarni izvor, nastojat ćemo dati doprinos

objelodanjivanju namjera srpskog liderstva, posebno jer tretirani razgovori datiraju iz perioda prije Agresije.

Godina 2021. *Memorijalni centar Srebrenica* objavio je rezultate projekta *Transkripti Genocida* Projekat tretira zapisnike i analize sa Skupštine bosanskih Srba, odgovorne za planiranje i sprovođenje genocida. Kao svojevrsni nastavak, bilo je prirodno da se poznati presretnuti razgovori između srpskih političkih, vojnih i policijskih aktera naučno obrade. Stoga, i ovaj rad, kao dio niza projekata, usmjeren je tim tragom u saradnji s Memorijalnim centrom u Srebrenici, prvenstveno s ciljem suočavanja s aktuelnim negiranjem genocida. Ovo će pomoći da se predstave do sada nedovoljno istraženi podaci i diskurs u kontekstu genocida u Bosni i Hercegovini.² Presretnuti razgovori koje ćemo tretirati manje su poznati široj javnosti. S obzirom da je riječ o primarnim izvorima, koji potječu od samih počinitelaca, odlučeno je da se pokrene projekat koji bi dodatno istražio transkripte razgovora s ciljem dokučivanja stvarnih namjera političkog vodstva Srba prije i tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, što je dovelo do genocida.

Transkripti obuhvataju oko hiljadu stranica, ali, prije svega, tretirat ćemo period neposredno prije početka Agresije, a period Agresije zahtijeva posebno i dodatno istraživanje takvih razgovora. To nas je uslovalo u našem pristupu istraživanju, jer je bilo nužno razdvojiti relevantan od nerelevantnog sadržaja, gdje smo potonji otklonili. Osim toga, među ključnim faktorima u našem pristupu istraživanju su elementi ključnih riječi i tema, te učesnika razgovora, odnosno detektovanje najfrekventnijih tema i najistaknutijih figura srpskog liderstva pri tome. Smatramo da smo, s obzirom na spomenutu specifičnost telefonskih razgovora kroz njihovu privatnu prirodu, u mogućnosti secirati važne teme u razgovorima, koje često nisu vojne i političke, a doprinijet će iznalaženju dodatnih odgovora.

Učesnici razgovora: ključne figure srpske elite

Sama relacija i odnosi visokorangiranih i nižerangiranih političkih i vojnih figura srpskog vodstva u Srbiji i Bosni i Hercegovini nisu nepoznanica, ali kolanje uputa, naredbi, analiza i komentara u njihovoj interakciji upravo telefonskim putem otkriva snažnu uvezanost političkih i vojnih struktura Srba u obje države. Za potrebe našeg rada, držimo važnim izdvojiti ključne visokorangirane i nižerangirane ličnosti srpskog liderstva u to doba.

Riječ je, svakako, o ključnim figurama telefonskih razgovora, a među kojima su visoko rangirani funkcioneri Slobodan Milošević, Radovan Karadžić,

² “Transkripti genocida” (2021) *Transkripti sjednica Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini / Narodne skupštine Republike Srpske 24.10.1991 - 21.02.1996*, Memorijalni Centar Srebrenica. Available at: <https://srebrenicamemorial.org/app/index.html> (Accessed on: May 05, 2022).

Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Momčilo Krajišnik, Dobrica Ćosić i ostali. U nastavku ćemo se ukratko osvrnuti na biografije onih najznačajnijih za naš rad, odnosno uloge koje su u to vrijeme imali.

Među glavnim akterima razgovora je, očekivano, vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić. Godine 1989. osnovao je Srpsku demokratsku stranku. Primarni cilj SDS-a je bio zadržati teritorije pod većinskom srpskom kontrolom u okvirima Jugoslavije. Posebno značajno je izdvojiti, a što ćemo vidjeti i kroz analizu transkripta, da se Karadžić nije libio javno upozoravati ili, preciznije kazano, prijetiti muslimanskom narodu u Bosnu i Hercegovini s obzirom na težnje ka nezavisnoj i suverenoj Bosni i Hercegovini. Tako je SDS bio u proćelju genocidne kampanje koja je rezultirala brojnim zločinima nad Bošnjacima među kojima su prisilno zatvaranje ljudi u logore, masovna silovanja, otimačina imovine, a svakako i opsada glavnog grada Bosne i Hercegovine Sarajeva.³ Nakon hapšenja 2008., godine, u narednim godinama je pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju osuđen na doživotnu kaznu za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid.

Kao što ćemo vidjeti u analizi razgovora, Karadžić je najčešće komunicirao sa predsjednikom Srbije Slobodanom Miloševićem. Presretnuti razgovori ukazuju na njihove jedinstvene genocidne namjere usmjerene ka ciljanoj grupi – Bošnjacima. Milošević je, čemu svjedoče i njegovi nastupi i djela, težio uspostavljanju Velike Srbije. Za taj cilj su mu poslužila opća raširenost nacionalističke mržnje, koju je potpirivao. Sudilo mu se u Haškom tribunalu za ratni zločin i genocid, prilikom čega ga je 2006. godine zatekla i smrt.

Među osnivačima SDS-a bio je i Momčilo Krajišnik, kasnije osuđen na 20 godina zatvorske kazne za ratne zločine. Bio je predsjednik Narodne skupštine SR Bosne i Hercegovine, a nakona agresije i član Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Među ostalim viskorangiranim figurama bio je i nekada ugledni srpski profesor Nikola Koljević, potpredsjednik RS-a. On je izvršio samoubistvo 1997. godine. Novinar Ed Vuilliamy je u svojoj knjizi zapisao i Koljevićevu poznatu reakciju na otkriće koncentracionih logora 1992. godine:

*Znači, pronašao si ih – piskavo se nasmijao. Trebalo ti je dugo, zar ne? Ha ha! A sve se dešava tako blizu Venecije. A sve o čemu si mogao misliti je jedno Sarajevo! Niko od vas nije nikada proveo odmor u Trnopolju, zar ne?*⁴

³ Vidjeti na primjeru Podrinja: Muamer Džananović, The Influence of Genocide on Bosniaks on Demographic Changes in Srebrenica and Bratunac from 1991 to 2021, *Monumenta Srebrenica* 10, 139-164. te Krajine: Jasmin Medić, Otac, čuvaj mi djecu... - zločini u logoru Omarska 1992. godine. *Prilozi*, 46, 243-267.

⁴ Ed Vuilliamy, Bosnia: The Crime of Appeasement, *International Affairs* 74, no. 1 (January 1998): 73-91, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00005>.

Jedan od transkripta otkriva razgovor između Dobrice Ćosića i Radovana Karadžića. Dobrica Ćosić je poznat kao *Otac srpske nacije*. On je pružio podršku politici Slobodana Miloševića, a kasnije i Karadžića. Neupitna je njegova uloga u raspirivanju nacionalne mržnje, islamofobije i oživljavanju velikosrpske ideologije.

Biljana Plavšić je još jedna visokorangirana ličnost bosanskih Srba. U Hagu je osuđena na 11 godina za ratne zločine. Upamćena je i po svome izrazito islamofobnom i fašističkom stavu prema bosanskim muslimanima o čemu svjedoči i izjava za jedne srbijanske novine:

To je genetski deformisani materijal koji je prigrlio Islam. I sada sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje koncentriran. Postaje sve gori i gori, jednostavno postaje izražajan i diktira njihov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genima.

U razgovorima se, kao što smo kazali, pojavljuju i druge ličnosti, nižerangirane, ali rasporedene u političkim i vojnim strukturama bosanskih Srba. Među njima su Todor Dutin, koji je do 1994. godine radio u predstavništvu Srne na Palama; Rajko Đukić, predsjednik Izvršnog odbora SDS-a; Vojo Kuprešanin, član Glavnog odbora SDS-a; Vitimir Žepinić, zamjenik ministra unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine; Radoslav Brđanin, među značajnijim vodećim figurama Autonomne regije Krajina, Zvonko Bajagić, istaknuti član SDS-a, Gojko Đogo, književnik i esejista, koji je Karadžiću dao punu podršku; Momčilo Momo Mandić, ratni ministar pravde takozvane „Republike Srpske“, a prije toga zamjenik ministra unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine; Trifko Komad, šef Kabineta Radovana Karadžića i član Glavnog odbora SDS-a te mnogi drugi. Imena pojedinih, iako i češće prisutna u transkriptima, nisu obuhvaćena kroz analizu u ovom radu.

Analiza razgovora

Transkripti presretnutih razgovora koje tretiramo u ovom radu datiraju između maja 1991. i marta 1992, neposredno nakon održanog referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine. Diskurs koji susrećemo kroz razgovore visoko-rangiranih i niže-rangiranih političkih i vojnih figura Srba kontekstualno je itekako poznat. Raspad Jugoslavije, zatim težnja ka ostvarenju srpskih interesa u Bosni i Hercegovini, kao i u Hrvatskoj, s ciljem uspostavljanja vojne i političke nadmoći, opća su slika ovoga perioda. Ipak, kako smo kazali u ranijem dijelu rada, priroda telefonskih razgovora se razlikuje od uobičajenog javnog diskursa te, s obzirom na to, transkripti kojima smo se služili od neporcjenjive su važnosti u smjeru konačnog razotkrivanja i raskrinkavanja genocidne kampanje koju su planirale i sprovodile srpske elite.

Značajnim smatramo faktor učesnika u razgovoru, prije svega, njihovu političku i vojnu ulogu, odnosno ulogu i ugled koje su imali u srpskom društvu. Takva postavka nam dodatno ogolijeva ulogu i, naposljetku, odgovornost srpskih elita za počinjene ratne zločine i genocid nad ciljanom grupom – Bošnjacima. I transkripti presretnutih telefonskih razgovora svjedoče o tome na koji način se već kreirala i kako je trebalo nastaviti kreirati sliku o ciljanjoj grupi.

Očekivano, Radovan Karadžić je među glavnim akterima razgovora, kao zastupnik srpskih interesa i vođa Srba u Bosni i Hercegovini. Frekeventno pojmovlje, sintagme i ustaljene rečenične konstrukcije o Bošnjacima centralni su dio naše analize, što nam otkriva perspektivu i percepciju koju su srpske elite gradile o ciljanjoj skupini. Stoga smo se u nastavku fokusirali najvećim dijelom na razgovore koji fokusiraju termine „islamska republika“, „islamska deklaracija“, „islamski način života“, „islamski fundamentalizam“ i sve ono što je semantički i pojavno u percepciji srpskih lidera upućivalo na ciljanje jedne skupine.

Prva od njih koju srećemo u transkriptima pred nama je iz presretnog razgovora od 21. maja 1991, godine, u kojem Karadžić, tretirajući pitanje rješavanja položaja Bosne i Hercegovine, govori o zahtjevima koji bi se trebali uputiti, očito, Aliji Izetbegoviću:

RK: (...)Između ostalog da se on odrekne ovaj islamske deklaracije i da javno da izjavu da neće da pravi Islamsku republiku jer to je nešto što mora da ga legitimise i kod nas i kod pristalica Islamske republike(...)⁵

I u razgovorima srpskih dužnosnika narednih dana govorilo se o potencijalnim dogovorima i opcijama u kontekstu pitanja Bosne i Hercegovine i njenog ostanka u Jugoslaviji. Između ostalog, govorilo se i o zajedničkoj državi. Kada je u razgovoru od 29. maja 1991, godine, Milošević Karadžiću spomenuo mogućnost da su intencije Izetbegovića da se ujedini s Hrvatskom, Karadžić mu je na to odgovorio:

Ja mislim da on ne bi želeo da se ujedini sa Hrvatskom, nego oće pomoću Hrvatske da izađe iz Jugoslavije, jer bi on htio jednu enklavu ovde u dolini rijeke Bosne islamsku, ja mislim da mu ona treba za, za ovaj arapski svijet.⁶

U razgovoru Miloševića i Karadžića istog dana nastavljena je analiza i učitavanje navodnih namjera bosanskog rukovodstva:

⁵ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 21.05.1991. godine između Koljević Nikole i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-27-21-5/02/005 (str. 1).

⁶ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 29.05.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/004 (str. 2).

RK: dobro, ali sada je bogami situacija, mislim, jer on je vrlo lukav, on ne govori šta, one uuuu, ultima poteze. one posljednje poteze svoje, posljednje namjere o islamskoj republici, nego on se sad zaklanja iza države građana i tu ide sa komunistima pod ruku.

SM: da, da, pa znam, ali nisu to komunisti nikakvi, to ti je ovaj islamski fundamentalizam.

RK: ma da, dobro, Durakovićeви komunisti.

SM: Znas, komunisti ne, nisu za ove nacionalne podele. tako da to, to Durakovićevo to je neka, neka slika Gorijana Greja. (misli na Dorijana)

RK: da, da. Jeste tačno to. To se unutra sasipa i drži, mada mladi lik drži, ali unutra se sasipa.⁷

U razgovoru Karadžića i Koljevića od 4. juna 1991. govorilo se o utjecaju međunarodne zajednice, te ratu i genocidu.

Koljević: a ovdje sam pokušao ovom domaćinu da objasnim čitavu stvar da ako ovaj ljudi sa zapada budu rekli kao i oni da ne mogu prihvatiti a ovi ovdje kažu pa moglo bi se razgovarati da će biti jednostavno politička pobjeda.

RK: Da. ima jedna stvar koju molim domaćina da malo dadne tamo ovim Smilji Avramov, i ovima, ima u međunarodnom pravu odluka da se niko, da ne može da izvuče korist iz ratnih gubitaka odnosno od genocida primera radi je li?

Koljević: da, da, reci cu mu to.

RK: i da ono što smo mi Izetbegoviću rekli da niko ne može stvoriti državu na prostoru na kojem je bilo genocida, a to i Buda (sigurno Buha) bi trebao moza da pogleda da nam to kaze ovde. Dakle mi, pravno oni nemaju nikavih šansi, politički možemo se dogovarati ali to je onda ključ u našim rukama, znaš, pa neka to vide gore ovi njegovi, ja mislim da je to Haska, ali treba vidjeti koja još. Jer ne treba da zbunjuje to što Helsinki nije ratifikovano to, radi toga sto je Helsinki išao od pretpostavke da su granice oktroisane.⁸

Vrijedi izdvojiti razgovor Karadžića i Miloševića, 24 juna, u kojem Karadžić govori o tome da se muslimani spremaju za rat:

Milošević: Dobro, ajde u troje da, da vidimo tu postoje problemi, pa da mu ja predložim da se mi malo vidimo.

Karadžić: Dobro bi bilo da ga, jer oni se ovde spremaju za rat. Oni su napravili, ogromno naoružanje su navukli, imaju jedan plan da napadnu u Sarajevu pet-šest stotina Srba u isti sat, u isti minut, a onda da ostale stavljaju u jedan sabirni logor. Napravili su jedan

⁷ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 29.05.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/004 (str. 3).

⁸ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 04.06.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana Interni broj: CD-1-28 8/01/006 (str. 4).

sabirni logor u MUP-u tamo. (prekid) A onda će narod ostati u mraku, a oni će imati nišanske sprave za noćno gadanje i imaće baterijske lampe.⁹

Također, transkripti pokazuju kako je rukovodstvo Srba imalo iznimno izraženo uvjerenje u spremnost srpskog naroda, pa tako i kada je riječ o naoružanju. To čitamo i iz razgovora Miloševića i Karadžića od 8. jula 1991., godine, kada Milošević prepričava Karadžiću razgovor, vjerovatno, s jednim stranim diplomatom:

Milošević: vide tu imaju odrede, jučer kod mene je ambasador naše, znate, mene Srbi obavještavaju..., kažem ja možete vi da nađete Srba koliko očete koji će da vam kažu neke neistine kad im date pare.

Karadžić: Jeste.

Milošević: A on kaže kako, kako, pa kažem ja zbog ludih razloga, otkud znam, kaže on ali molim vas odkud Srbima oružje, kažem ja njemu Srbi uvek imaju oružje, mi smo takav narod, mi vam nikad nismo bili bez oružja.

Karadžić: Da, da.

Milošević: A on, šta sad on da mi kaže i pi.. Materinu. Jel imaju i bacače, ja kažem pa i bacači su oružje (smije se)

Karadžić: (smije se)¹⁰

Sintagma *islamska država* se spominje i u razgovoru od 1. novembra 1991, godine, u razgovoru Karadžića i Miloševića, kada Milošević kaže:

(...)Hteo sam da ti skrenem pažnju, meni je kasno ovaj, palo na pamet da on ustvari jednostavno ne razume ne razume, ovu ideju plasiranja islamske države. Zato što je razumeo da bih oni hteli da odvoje taj deo(...)¹¹

U razgovoru od 11. novembra 1991. Karadžić u razgovoru s Gojkom Đogom govori i o *islamskom načinu života*.

(...)

Karadžić: Jer njemu je stalo da postigne taj...svoj islamski način života, protiv čega mi nemamo ništa.

Đogo Gojko: Da. Da.

⁹ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 24.06.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01-/017 (str. 2)

¹⁰ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 08.07.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/025 (str. 2)

¹¹ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 01.11.1991. godine između Milošević Slobodana i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-7-28-8/01-/171 (str. 1)

*Karadžić: To bi..to bi mogli i u zajedničkoj državi. Ne treba mu za to država, ali džaba.*¹²

O islamskoj republici Karadžić će govoriti i Krajišniku u razgovoru 26. decembra 1991. godine, kada komentarišu utjecaj međunarodne zajednice, u kojem Karadžić naglašava da je u interesu stranih sila da se Jugoslavija očuva, ali ne kao komunistička, već kao demokratska. Zatim nastavlja:

*(...)Stalo im je...ovim strancima je stalo da Bosna ne bude islamska..da se ne dobije islamska republika.*¹³

Ranije, u svojim razgovorima Karadžić i Milošević su govorili i o Izetbegovićevim odnosima s Turskom, gdje je primjetan ključni momenat, u razgovoru od 4. septembra, u kojem Karadžić pojašnjava da su saznali da je i Turska uključena:

*(...) Evo šta je mi, naše neke tajne veze su nam javile da je on obećao Turskoj i da izgleda Turska tu u, u perspektivi u igri. Obećao Turskoj da oni neće nikad dozvoliti stvaranje nove Bugarske na Balkanu. I da nikad sa Srbima takvu državu koja bi bila kao Bugarsku kojoj bi oni bili sprečeni da razviju islam i islamsko uporište ovde neće dopustiti. To je Alijino čvrsto obećanje Turskoj.*¹⁴

Istog dana komentarisali su i mogući referendum, pri čemu je Karadžić, uvjeren u nemoć Bosne i Hercegovine da se odupre, kazao:

*(...)Ne znam kako će im ovaj, kako će se na nas odraziti taj njihov referendum, ali mi smo ovde rekli Aliji, da, juče smo rekli, razgovora više nema, ako ćete vi da idete s platformom, sa Ustavom i sa referendumom. Mi to ne, tu nema razgovora, događaji će vas preticati i vi više nećete moći Bosnu prepoznati za 10 dana. I to je stvarno tako, sa, ja zadržavam naše ekstreme žestoko, ali sada kad, ako oni krenu u proceduru sa platformom i sa Ustavom i s referendumom nema razgovora, Bosne nema, ne može je niko prepoznati, neće je moć prepoznat!!! Tu nema, ne mogu ja da zadržim ljude.*¹⁵

Prepoznatljivo povjerenje u narod i spomenuto uvjerenje da se Bosna i Hercegovina ne može oduprijeti krene li dalje putem nezavisnosti očito je i iz

¹² Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 11.11.1991.godine između Karadžić Radovana i Đogo Gojka, Interni broj: CD-38-30-10/02/071 (str. 5).

¹³ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 26.12.1991. godine između Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-1-28-8/01/209 (str. 5).

¹⁴ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 04.09.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana Interni broj: CD-1-28-8/01/059 (str. 2).

¹⁵ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 04.09.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana Interni broj: CD-1-28-8/01/059 (str. 5).

razgovora Karadžića s Gojkom Đogom 12. oktobra 1991. godine, iz kojeg se očituje i mogući scenario sa Sarajevom te uvjerenost u nestanak muslimana.

(...)

Karadžić: Ne. On ne svataju k... kako Srbi ključaju, kako se Srbi sporo pale a dugo gore, oni nemaju pojma, ovi.. Ja ne mogu ovim ovde ovaj, našim partnerima Muslimanima da kažem pa jebem vam sunce shvatate li vi da će do posljednjeg Srbina će se Srbin boriti za državu da je, da je ne izgube.

Đogo: Aha.

Karadžić: Postavim, to im privatno 100 puta kažem nemojete se zavaravat, nema tu nikakve šanse da mi vama sad nešto potpišemo, za dva sata će se čitava Bosna dići i, i zapaliti. Nema tu šanse nikakve.

(...)

Karadžić: Aha, ne, ma oni, oni moraju da znaju čoveče oko Sarajeva ima 20.000 naoružanih Srba, pa to nije normalno, pa oni će nestati, Sarajevo će biti karakazan u kom će izginiti 300.000 Muslimana, oni nisu normalni. Ja ne znam ja ću sad njima morati otvoreno da govorim, ljudi nemojte se zajebavati u BiH ima tri, četiri stotine hiljada Srba naoružanih. Šta vi mislite, plus je tu armija i tehnika i sve to, šta vi mislite da se možete, da se ocjepljujete kao Hrvatska. I oni bukvalno idu...nama su juče rekli na tim našim pregovorima između ovaj, sjednice Skupštine su suverena Bosna znači nezavisna Bosna, ako Jugoslavija ne bude...

Đogo: Kakva Bosna bre, dal on misli kako da pređe Neretvu jel misli da Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, da će bit Bosna?

Karadžić: Da, da. Ne on je, on nije normalan, i ol...

Đogo: Da će on ući sa Vojskom tamo, jel on lud bre?

Karadžić: Mi, mi, njima ne branimo da oni stvore odred..

Đogo: I na kraju onda (?) će uć u Banja Luku.

Karadžić: Jeste, da odra... Da svoj... na Ozren, da će Doboju, da će bilo šta, on može, on može da ima vlast u pola Sarajeva, u Zeni, i u pola Tuzle, i nema, gotovo je. Gračanica i ove sitne... Ali je on.. Oni to ne shvataju da bi tu, bilo krvi do koljena i da bi Muslimanski narod nestao, nestalo bi sirotinje Muslimanske koja ni ne zna kud on vodi, kud on vodi ovaj Muslimane.¹⁶

Karadžić je svoje vizije iznosio i u razgovoru s Momom, 13. oktobra 1991. godine:

(...)Za dva ti dana će Sarajevo nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih, za mjesec daan u Bosni i Hercegovino nestaće

¹⁶ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 12.10.1991. godine između Đogo Gojka i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-1-28-8/01/137 (str. 6).

*Muslimana, srbi će se reducirati, Hrvati će najviše tu sigurno profitirati jer oni će zadržati svoje opštine(...)*¹⁷

Krajem oktobra i početkom novembra 1991. godine srpski dužnosnici su vodili razgovore o plebiscitu na kojem bi se Srbi i drugi narodi izjašnjavali o ostanku u Jugoslaviji. Ipak, presretnuti razgovori pokazuju da je bilo riječ i o mobilizaciji, o čemu je Karadžić razgovarao s Vukićem, odnosno Zvonkom Bajagićem koji mu je u razgovoru 11. decembra kazao da se za dva dana javilo 600 dobrovoljaca čime su bili zadovoljni.

U međuvremenu iz razgovora Karadžića i Kostića, 18. novembra, saznajemo da su tražili partnera za razgovore među Bošnjacima. Karadžić je predložio Fikreta Abdića, mada je ranije bilo riječi i o Ejupu Ganiću.

(...)
Karadžić: Možda bi se moglo Fikretu, pa bo mogo ja njega uputit da on dođe gore da porazgovara, jer njemu je...on bi bio zainteresovan za privredu, on se za politiku manje interesuje.
(...)¹⁸

Već 1. januara 1992. Karadžić razgovara s Momčilom Krajišnikom, iz čega se očitava još oštiji ton i nastup ponukan Izetbegovićevim intervjuom, a izrevoltiran time što Izetbegović Bosnu i Hercegovinu već naziva suverenom i nezavisnom.

(...)
Karadžić: (...)Ja čitam ovaj intervju Izetbegovićev...
Krajišnik: Ja, kakav je bogati?
Karadžić: Pa on nije normalan čovjek, pa on... pa on stavlja Srbima prst u oko.
Krajišnik: Ja.
Karadžić: Kao mi podrazum... ako se podrazumjeva svi pod isti, pod svim ovim onim, a suverena i nezavisna Bosna. Sad se otvoreno govori suverena i nezavisna Bosna. Oće li on, da dođe neko da mu poruši Sarajevo?
Krajišnik: Ja.
Karadžić: Stvarno nije normalan, jebo te bog. On sad nor... otvoreno govori suverena i nezavisna Bosna.
Krajišnik: Ja.
Karadžić: Znaš to.
Krajišnik: Ja.
Karadžić: Do nedavno bilo... nek on ide u pičku materinu, mi ćemo pustiti ove naše tigrove pa nek rade svoj poso.

¹⁷ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 13.10.1991. godine između Karadžić Radovana i Mome, Interni broj: CD-21-20-3/02/002 (str. 3).

¹⁸ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 18.11.1991. godine između Karadžić Radovan i Kostić Branka, Interni broj: CD-1-28-8/01/186 (str. 3).

*Krajišnik: Ne, ne vidi koliko je to bezbedno...*¹⁹

Nekoliko dana kasnije, 5. januara 1992. godine, Milošević obavještava Karadžića o detaljima sastanka sa Warrenom Zimmermannom²⁰ naglasivši svoj utisak da su sada nakolonjeniji njima, prenijevši Karadžiću da ga Cimerman smatra mudrim političarem:

(...)

Milošević: Jeste, vrlo kaže da smatra te vrlo mudrim političarem itd. Onda, kaže, dobro a ovo juče to se ne uklapa u taj kontekst. Ja kažem vi niste dobro vidjeli, oni su tražili alternativu ukoliko naravno dođe do toga, a ne žele ništa da silom čine već jednostavno, jednostavno oni su rekli ukoliko nastavi Izetbegović sa pravljjenjem svoje islamske države, da oni nemaju drugi izgled.

(...)²¹

Interesantan je razgovor Karadžića i Ćosića, 15. februara, u kojem tretiraju pitanje teritorijalne podijeljenosti Bosne i Hercegovine u kojoj bi Srbima pripalo 61% prostora, iako im, napomenuo je Karadžić, historijski pripada skoro 70%. Također, značajno je primjetiti u njihovom razgovoru komentar o bugarskom i turskom priznanju Bosne i Hercegovine, pri čemu Karadžić naglašava da mu je drago da ju je Turska već priznala. Tome je dodao i navodni plan bosanskog rukovodstva da usele Turke u Bosnu.

(...)

Karadžić: Medjutim moraćemo biti korektniji, pogadjati se, popuštati i Muslimanima i Hrvatima da oni integrišu svoje prostore, tako da tri republike u Bosni mogu da žive sasvim mirno nema nikakvih problema.

Ćosić: E sad ako to ovi iz Evropske zajednice sad požure da ih priznaju ?

Karadžić: Ništa mi to njima priznat nećemo. To njima ne znači ništa, ko što ih je Bugarska priznala pa nikom ništa. Nikom ništa, jednostavno to..

Ćosić: I Turska i Bugarska, jel' ?

Karadžić: Ja, i Turska i Bugarska, nema to ništa, Turska ja, volim ja što je priznala.

Ćosić: A Nemačka?

Karadžić: Nije Njemačka.

Ćosić: A još nije?

¹⁹ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 01.01.1992. godine između Krajišnik Momčila i Karadžić Radovan, Interni broj: CD25-8-4/02/003 (str. 5).

²⁰ Warren Zimmermann bio je posljedni američki ambasador u SFRJ.

²¹ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 05.01.1992. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/215 (str. 2).

Karadžić: Nije, nije. Turska i Bugarska, ja volim što je Turska, jer sad to samo srbima kažeš da je Alija rekao da je Turska brat.

Ćosić: (smije se) Da, da, da.

Karadžić: I onda on se prešao još na jednom mjestu i u svom papiru rekao brigu o iseljeništvu, a onda smo mi ukazali Evropljanima da je to pokušaj da se Turci usele, da usele Turke u Bosnu, jer oni imaju projekat useljavanja Turaka.²²

U razgovoru Karadžića i Rajka Dukića 1. marta 1992.godine, Karadžić upućuje Dukića da se zatvore svi izlazi u Sarajevu. Sljedećeg dana s Dukićem je razgovarala Biljana Plavšić, iznijevši mu određene upute.

(...)

Biljana: Evo ovako će biti da vam kažem, još nisu donijeli ovdje saopštenje, a biće ovog sadržaja. Prvo će predsjedništvo izjaviti žaljenje za žrtvu jučerašnju onu, ono što se desilo znate.

Dukić: Da.

Biljana: Onda, što se tiče referenduma reći će se da je referendum održan, da, da je referendum iskazao ono što je iskazao, ali da ustrojstvo BiH se ne rešava referendumom nego se rešava nastavkom konferencije o BiH koja je u toku, u kojoj učestvuje i EZ i da će se prilikom tih dogovora voditi računa o interesima sva tri konstitutivna naroda u BiH.

(...)²³

Istog dana Dukić je iznio Karadžiću dio planiranog govora u predsjedništvu.

(...)

Dukić: Ovako, juče prvoga marta devedeset druge godine pucano je u srpski narod i u srpska znamenja. Koalicija SDA i HDZ time je nedvosmisleno pokazala kako bi izbjegla, kako bi izgledala sudbina srpskog naroda u suverenoj, nezavisnoj međunarodno priznatoj BiH. Sve do juče srpski narod je bezazleno vjerovao u tradicionalne vrijednosti zajedničkog života u BiH. Polazeći od takvog uvjerenja smatrali smo da treba da prihvatimo konferenciju o BiH, što više bili smo njezini inicijatori i zagovornici. Nažalost juče su naša očekivanja iznevjerena. Polazeći od faktičkog stanja u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, krizni štab Srpske demokratske stranke srpskog naroda, a u vezi sa postojećim stanjem postavlja sljedeće uslove i zahtjeve:

Pod jedan, obustaviti sve dalje aktivnosti odnosno kampanju koja se vodi sa ciljem da se proglasi suverena, nezavisna BiH i

²² Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 15.02.1992. godine između Karadžić Radovana i Ćosić Dobrice, Interni broj: CD-5-30-11/01/006 (str. 6).

²³ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 02.03.1992. godine između Plavšić Biljane i Dukić Rajka, Interni broj: Ak-31-23-7/01-PB-DR/001 (str. 1).

obezbjedi njeno međunarodno priznanje sve dok se ne postigne zadovoljavajući i konačno rješenje za sva tri konstitutivna naroda u BiH.

Pod dva, hitan nastavak konferencije o transformaciji BiH i njezinom demokratskom preobražaju. Bezuslovno.

Pod tri, bezuslovno zahtjevamo da u medijskim sredstvima informisanja bude hitno obustavljena kampanja u prilog suverenosti, nezavisnosti BiH, koja defaktno nije stečena, a u sredstvima informisanja proglašava se svršenim činom

Takođe, zahtjevamo nepristrasno informisanje do završetka konferencije o Be, u BiH, o BiH pod otkriljem Evropske zajednice. Jučerašnja tragedija i opšte stanje u BiH, Kupres, Travnik, Živinice i tako dalje direktna su posljedica nerješениh odnosa u MUP-u BiH. Zato zahtjevamo da se u roku od 24 sata izvrši kadrovska transformacija MUP-a BiH u skladu sa dogovorima postignutim neposredno poslije Republičkih izbora. Zahtjevamo da u toku današnjeg dana, da se u toku današnjeg dana uhapse počinioci gnusnog zločina pred Srpskom pravoslavnom crkvom na Bašćaršiji u Sarajevu. I sljedeće, već duže vremena srpski narod u BiH je pod informativnom blokadom i presijom, zato zahtjevamo hitnu podjelu TV-a i radija kao i prestanak emitovanja „JUTEL-a“ do okončanja konferencije o BiH. Uslovljavamo da MUP BiH ne smije vršiti niti, niti jedan nasilan, radnju prema ljudima na barikadama i bilo kojem pripadniku srpskog naroda.

(...)²⁴

Srpski pjesnik Todor Dutin²⁵ 3. marta 1992. godine obavještava Karadžića da Muslimani formiraju barikade na izlazu iz Sarajeva:

Todor: Sad zovu, oni formiraju barikade.

Karadžić: Ko?

Todor: Muslimani.

Karadžić: Gde?

Todor: Dole na izlazu iz Sarajeva.

Karadžić: Neka planiraju, onda nek posle nek kažu da je, da, da SDS priprema Srbe za, na barikadama. Nek idu u tri pičke materine, nek planiraju barikade videće šta će im Srbi.²⁶

²⁴ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 02.03.1992. godine između Dukić Rajka i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-45-27-12/02/010 (str. 1 i 2).

²⁵ Dutin je u aprilu 1992. godine imenovan za prvog direktora srpske novinske agencije 'SRNA'.

²⁶ Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 03.03.1992.godine između Dutina Todora i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-45-27-12/02/011 (str. 1).

Zaključak

Analizirani transkripti presretnutih razgovora samo su dio primarno izdvojenog materijala koji podsjeća na ili otkriva širi kontekst samih presretnutih razgovora srpske elite. Ipak, držimo značajnim predstaviti sukus tih razgovora i potvrditi kazano u prvom dijelu rada. Riječ je o tome da su tretirani razgovori potvrda da iza zločinačkih i genocidnih namjera srpskih elita stoji, kako dugogodišnja netrpeljivost spram bošnjačko-muslimanskog elementa često nazivanog *Turcima*, tako i spomenuti cilj konsolidacije moći, koji je – pokazat će se – vodio ostvarivanju ideje Velike Srbije. Privatna priroda, taj intimniji način razgovora u presretnutim telefonskim razgovorima, otkriva detalje koji stoje iza mnogih formalnih nastupa ili onoga čemu je mogla svjedočiti šira javnost. S druge strane, tehnološki napredak u tom periodu pokazuje kako je zločinački poduhvat srpskih elita bio fokusiran na zametanju svog traga, odnosno da se ne ostavi papirni trag namjerene njihovog djelovanja. Zato su se ključni razgovori o operativno-tehničkim ali i ideološkim segmentima genocida vodili upravo preko telefonskih komunikacija. Pitanje je također, šta bi razgovori otkrili da je prisuškiivanje započeto ranije, odnosno da je bilo mogućnosti i pristupa onim razgovorima u narednim godinama rata. Ključne prijetnje za zločine i genocid jasno su vidljive, poput Karadžićevog razgovora sa Krajišnikom gdje kaže *Sad se otvoreno govori suverena i nezavisna Bosna. Oće li on, da dođe neko da mu poruši Sarajevo?* ili ona još direktnija prijetnja u razgovoru sa Mandićem: (...) *Za dva ti dana će Sarajevo nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih, za mjesec dana u Bosni i Hercegovino neće biti Muslimana, Srbi će se reducirati, Hrvati će najviše tu sigurno profitirati jer oni će zadržati svoje opštine(...) odnosno i sa Đogom: ..oni moraju da znaju čoveče oko Sarajeva ima 20.000 naoružanih Srba, pa to nije normalno, pa oni će nestati, Sarajevo će biti karakazan u kome će izginuti 300.000 Muslimana, oni nisu normalni. Ja ne znam ja ću sad njima morati otvoreno da govorim, ljudi nemojte se zajejavati u BiH ima tri, četiri stotine hiljada Srba naoružanih. Šta vi mislite, plus je tu armija i tehnika i sve to, šta vi mislite da se možete, da se ocjepljujete kao Hrvatska.* Ono što je također vidljivo kroz razgovore nije samo genocidna namjera srpskog rukovodstva već i istinsko mišljenje da će se formirati neka vrsta muslimanske države ukoliko dođe do nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Razgovor sa Miloševićem o Zimmermanom pokazuje i neke detalje koje nisu poznate: *a ne žele ništa da silom čine već jednostavno, jednostavno oni su rekli ukoliko nastavi Izetbegović sa pravljjenjem svoje islamske države, da oni nemaju drugi izgled.* S druge strane, kroz ove razgovore vide se i loši politički potezi tadašnjeg bošnjačkog rukovodstva. Svi nesmotreni govori, ograničene romantizirane ideje i beztemeljne tvrdnje, poput one i useljavanju Bošnjaka iz Turske vratile su se nam kao bumerang i upotrebljene su od strane Karadžića i drugih: *I onda on se prešao još na jednom mjestu i u svom papiru rekao brigu o iseljeništvu, a onda smo mi ukazali Evropljanima da je to pokušaj da se Turci usele, da usele Turke u Bosnu, jer oni imaju projekat useljavanja Turaka.* Ovo svakako ne umanjuje genocidnu

namjeru i strašne brutalne zločine koje su uslijedili, već pokazuje u pravac razmišljanja koje je srpsko rukovodstvu uspostavilo. Ovaj rad otvorio je samo djelić tema koje se mogu istražiti kroz transkripte ovih razgovora. Ono što se jasno vidi jeste da je upotreba ovog 'islamskog' elementa kod Bošnjaka jedna od najatraktivnijih tema, koja i danas, trideset godina poslije, i dalje je predmet javno diskursa a vjerovatno i privatnih razgovora današnjih srpskih dužnosnika.

Summary

The analyzed transcripts of the intercepted conversations are only a part of the primarily selected material that reminds of or reveals the wider context of the intercepted conversations of the Serbian elite. Nevertheless, we consider it important to present the context of those conversations and confirm what was said in the first part of the paper. It is about the fact that the treated conversations are confirmation that behind the criminal and genocidal intentions of the Serbian elites lies both the long-standing intolerance towards the Bosniak-Muslim element often called the Turks, as well as the mentioned goal of consolidating power, which - it will be shown - led to the realization of the idea of Greater Serbia. The private nature, that more intimate way of talking in intercepted telephone conversations, reveals the details behind many formal performances or what the general public could witness. On the other hand, technological progress in that period shows that the criminal enterprise of the Serbian elites was focused on covering their tracks, that is, on not leaving a paper trail of their intended actions. That is why the key conversations about the operational-technical as well as the ideological segments of the genocide were conducted precisely through telephone communications. The question is also what the conversations would have revealed if the snooping had started earlier, that is, if there had been a possibility and access to those conversations in the following years of the war. The key threats for crimes and genocide are clearly visible, such as Karadzic's conversation with Krajišnik, *where he says that now sovereign and independent Bosnia is being openly discussed. Does he want someone to come and destroy Sarajevo for him?* or the even more direct threat in the conversation with Mandić: *(...) In two days, Sarajevo will disappear and there will be five hundred thousand dead, in a month, Muslims will disappear in Bosnia and Herzegovina, the Serbs will be reduced, the Croats will certainly profit there the most because they will keep their municipalities (...) that is, with Đoga: ..they must know, man, there are 20,000 armed Serbs around Sarajevo, so that is not normal, so they will disappear, Sarajevo will be a Karakazan in which 300,000 Muslims will perish, they are not normal. I don't know, I'll have to speak to them openly now, people, don't screw yourself up, there are three, four hundred thousand armed Serbs in Bosnia and Herzegovina. What do you think, plus there is an army and technology and all that, what do you think you can do, to split off like Croatia.* What is also visible through the talks is not only the genocidal intention of the

Serbian leadership, but also the true opinion that some kind of Muslim state will be formed if Bosnia and Herzegovina becomes independent. The conversation with Milosevic about Zimmerman also shows some details that are not known: *and they do not want to do anything by force, they simply said that if Izetbegović continues with the creation of his Islamic state, they have no other option. On the other hand, bad political moves of the then Bosniak leadership can also be seen through these conversations.* All reckless speeches, limited romanticized ideas and baseless claims, such as the one about the immigration of Bosniaks from Turkey, came back to us like a boomerang and were used by Karadzic and others: *And then he moved on one more point and in his paper said concern about emigration, and then we pointed out to the Europeans that it was an attempt for Turks to move in, to move Turks into Bosnia, because they have a project to immigrate Turks.* This certainly does not diminish the genocidal intent and the terrible brutal crimes that followed, but points in the direction of thinking that the Serbian leadership has established. This paper opened up only a fraction of the topics that can be explored through the transcripts of these conversations. What is clearly seen is that the use of this 'Islamic' element by Bosniaks is one of the most attractive topics, which even today, thirty years later, is still the subject of public discourse and probably private conversations of today's Serbian officials.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 01.11.1991. godine između Milošević Slobodana i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-7-28-8/01-171.
2. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 04.06.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana Interni broj: CD-1-28-8/01/006.
3. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 04.09.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana Interni broj: CD-1-28-8/01/059.
4. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 21.05.1991. godine između Koljević Nikole i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-27-21-5/02/005.
5. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 29.05.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/004.
6. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 24.06.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01-/017.
7. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 08.07.1991. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/025.
8. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 13.10.1991. godine između Karadžić Radovana i Mome, Interni broj: CD-21-20-3/02/002.
9. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 11.11.1991.godine između Karadžić Radovana i Đogo Gojka, Interni broj: CD-38-30-10/02/071.
10. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 18.11.1991. godine između Karadžić Radovan i Kostić Branka, Interni broj: CD-1-28-8/01/186.
11. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 12.10.1991. godine između Đogo Gojka i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-1-28-8/01/137.

12. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 26.12.1991. godine između Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-1-28-8/01/209.
13. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 01.01.1992. godine između Krajišnik Momčila i Karadžić Radovan, Interni broj: CD25-8-4/02/003.
14. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 02.03.1992. godine između Plavšić Biljane i Dukić Rajka, Interni broj: Ak-31-23-7/01-PB-DR/001.
15. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 02.03.1992. godine između Dukić Rajka i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-45-27-12/02/010.
16. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 15.02.1992. godine između Karadžić Radovana i Čosić Dobrice, Interni broj: CD-5-30-11/01/006.
17. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 03.03.1992.godine između Dutina Todora i Karadžić Radovana, Interni broj: CD-45-27-12/02/011.
18. Predmet Karadžić, Razgovor vođen dana 05.01.1992. godine između Karadžić Radovana i Milošević Slobodana, Interni broj: CD-1-28-8/01/215.

Članci/Articles:

1. Džananović Muamer, The Influence of Genocide on Bosniaks on Demographic Changes in Srebrenica and Bratunac from 1991 to 2021, *Monumenta Srebrenica* 10, 139-164.
2. Medić Jasmin, Otac, čuvaj mi djecu... - zločini u logoru Omarska 1992. godine. *Prilozi*, 46, 243-267.
3. Transkripti genocida (2021) *Transkripti sjednica Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini / Narodne skupštine Republike Srpske 24.10.1991 - 21.02.1996*, Memorijalni Centar Srebrenica. Available at: <https://srebrenicamemorial.org/app/index.html> (Accessed on: May 05, 2022).
4. Vulliamy Ed, Bosnia: The Crime of Appeasement, *International Affairs* 74, no. 1 (January 1998): 73–91, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00005>.